

ОНОМАСТИКА

Наталія Павликівська

ПСЕВДОНИМ ЯК ЗАСІБ ВТОРИННОЇ НОМІНАЦІЇ ОСОБИ

У статті йдеться про засоби вторинної номінації особи, зокрема псевдоніми. Розглядаються інтегральні ознаки псевдонімів (лексичні, соціокомунікативні, функціональні), мотиви іменування та фактори, які впливають на псевдонімну номінацію.

Ключові слова: онім, антропонім, псевдонім, мотиви іменування.

Важливе місце в антропонімічній системі національної мови посідають псевдоніми як різновид власних найменувань людей. Ці комунікативні ознаки з особливим призначенням – приховувати справжнє ім'я або прізвище – використовувалися в різні епохи й у різних народів. Псевдоніми як мовне явище зацікавили вітчизняних (П. П. Чучка, В. В. Німчук, М. П. Лесюк, О. П. Петрова, Н. М. Павликівська) та інших слов'янських (О. В. Суперанська, Г. В. Сулова, Т. І. Суркова, В. А. Никонов, С. Вархол) лінгвістів. Вони порушили питання лінгвістичного статусу, призначення та функцій псевдоніма, структури класу псевдонімів, особливостей псевдонімної номінації тощо.

Мета запропонованої статті – розкрити специфіку псевдоніма з погляду його лінгвістичного статусу, з'ясувати мотиви іменування та фактори, які впливають на псевдонімну номінацію.

На сьогодні є різні визначення терміна *псевдонім*.

За «Словником української мови» (1977) псевдонім – це «прибране ім'я, прізвище, або авторський знак, яким користується письменник, журналіст, актор і т. ін. замість власного прізвища» [9, с. 373].

Подібне визначення знаходимо у «Словнику іншомовних слів» (1974) – псевдонім (від гр. ψευδώνυμος – несправжньо іменованій) «прибране ім'я, прізвище або авторський знак, що ним користуються в пресі письменники, журналісти, актори замість власного прізвища» [8, с. 662].

В енциклопедії «Українська мова» (2000) – «вид антропоніма, прибране, вигадане ім'я, що має за мету маскуванню письменників (або інших авторів певних творів, акторів, художників тощо)» [2, с. 501]. Аналогічно термін **псевдонім** тлумачать в інших слов'янських та неслов'янських мовах. Однак більшість запропонованих дефініцій наводять на думку, що псевдонімами послуговуються переважно діячі культури (письменники, журналісти, актори та ін.).

Здійснене комплексне дослідження української літературно-мистецької, громадсько-політичної, кримінальної псевдонімії ХХ століття дозволило запропонувати найповнішу дефініцію поняття: **псевдонім** – різновид антропоніма, прибране (вигадане) особове іменування, яке використовують представники окремих груп суспільства (письменники, публіцисти, композитори, актори,

художники, співаки, громадсько-політичні діячі, злочинні елементи) поряд із своїм справжнім іменем та прізвищем або замість них з метою конспірації через причини особистісного, політичного та юридичного характеру [6, с. 7].

Загальнотеоретичні питання про псевдоніми знаходимо у статті П. П. Чучки «Українські псевдоніми: статус, структура і функції» (2001 р.), у якій виокремлено шість визначальних ознак псевдоніма:

- це самоназва (індивідуальна або групова), яку обирає собі сам іменованим;
- це факультативні знаки, функціонування яких нинішнє законодавство не регламентує;
- майже всі псевдоніми – це неофіційні назви (ті поодинокі, що вийшли на рівень загальнонаціональних, здебільшого конкурують із справжніми прізвищами або з іменами їхніх носіїв);
- псевдонімів, зокрема літературно-художніх, в однієї особи може бути безліч;
- майже кожен псевдонім – це мотивована, промовиста назва, якою денотат не просто називає, але й характеризує себе з позитивного боку [11].

Однак ці ознаки, на наш погляд, визначальні не для всіх розрядів псевдонімів, а тільки для літературно-мистецьких. Дослідження на широкому фактичному матеріалі дозволяє говорити про те, що псевдоніми – це не тільки самоназви, а й назви, що отримують з боку оточення; не всі псевдоніми є промовистими, оскільки це суперечить їхній конспіративній меті.

При виділенні інтегральних ознак псевдоніма необхідно врахувати лінгвістичний статус цієї номінації, сферу, тривалість вживання, оскільки різні класи псевдонімів мають свої особливості.

Пропонуємо такі **інтегральні ознаки псевдоніма**:

1) *ознаки лексичної семантики*:

- вторинна назва особи;
- факультативна назва, нерегламентована законодавством;
- назва здебільшого позначена інформативністю та характеристичністю;
- назва, що залежно від сфери вживання може набувати певних конотацій та виконувати у зв'язку з цим додаткові функції (оцінну, символічну, естетичну та ін.);

2) *соціокомунікативні та функціональні ознаки*:

- неофіційна назва людини, але може вживатися в офіційних ситуаціях;
- псевдонім має особливе призначення – оберігати таємницю справжнього іменування носія;
- псевдонім виконує особливу функцію – езотеричну, яка не властива іншим антропонімам;
- використання псевдоніма пов'язане із суспільною діяльністю носія (письменники, журналісти, актори та ін.; громадсько-політичні діячі, підпільники, злочинні елементи);
- псевдоніми можуть бути самоназвами (літературно-мистецькі) або надаватися з боку оточення (більшість громадсько-політичних, кримінальних);

- функціональне навантаження псевдоніма залежить від належності його до певного класу: так, літературно-мистецькі самоназви можуть набувати сталості й заступати справжнє ім'я людини, стаючи знаковим елементом історії культури, прецедентним феноменом, для інших же характерне вживання лише протягом певного періоду – доти, доки ним послуговується сам носій;

- псевдонім, який стає єдиним іменем людини, втрачає свою специфіку й переходить в інший антропонімічний розряд;

- псевдоніми не успадковуються;

- особа може мати один, кілька й багато псевдонімів [6, с. 7–8].

До факторів, які впливають на псевдонімну номінацію, належать такі: функціональна специфіка, неоднорідність псевдонімів за сферою вживання, а також тип мовлення (письмове чи усне), в якому функціонує псевдонім [10, с. 100]. Провідне місце серед мотивів іменування займає характеристика особи, яка прибрала псевдонім – самохарактеристика або ж характеристика з боку інших осіб. Це передусім вказівка на національність, місце проживання, соціальну належність, фізичні особливості, риси характеру носія псевдоніма, особливості його творчості, рід заняття. Розглянуті мотиваційні ознаки Т. І. Суркова об'єднує в один з провідних принципів номінації – *номінація за характерними ознаками носія псевдоніма* [10, с. 102]. Крім цього, виокремлюються й інші принципи номінації – *номінація «за зв'язком носія з іншими особами»*, тобто *зв'язок номінатора з оточенням*. Це імена міфологічних персонажів і літературних героїв, відомих письменників, використані в ролі псевдоніма. Основне місце належить мотивуючим ознакам, які співвідносяться з об'єктом найменування. Проте автор псевдоніма, будучи невідомим оточенню, може дозволити собі для самоназви ознаки, які належать іншій особі. Серед літературних псевдонімів Т. І. Суркова відзначає номінацію, яка зумовлена зв'язком не з іменованим об'єктом, а з тематикою, жанром твору. Це численні жартівливі підписи гумористів, літературні маски. Автор вважає, що такі псевдоніми не дають правильної інформації про носія.

Принципи й мотиви номінації в псевдонімії, зокрема літературній, розглядає О. В. Петрова, на думку якої «реалізація ідеї» творчості в самоіменуванні здійснюється шляхом презентації об'єктивної, особистісно чи соціально значимої інформації, або ж завдяки створенню метафорично-образних характеристик на основі асоціативного ототожнення власної творчої суб'єктності з реаліями оточуючого світу» [7, с. 7]. Авторка запропонувала три загальні мотиваційні типи (принципи) характеристичного називання: *«людина в суспільстві»*, *«людина й навколишній світ»*, *«людина як така»*. Окрім цього, виділено ще *принцип латенції* – називання, яке навмисне вказує на те, що справжнє ім'я автора приховане, та *принцип відіменного називання*, який ґрунтується на мотиваційному зв'язку псевдоніма із справжнім ім'ям автора.

Мотиваційну базу політичних псевдонімів, зокрема ОУН та УПА, вивчав М. П. Лесюк. Дослідник констатує, що в ролі псевдонімів виступають власні імена людей, прізвища, назви за походженням, за національністю чи етнічною належністю, імена чи прізвиська народних героїв, видатних діячів, назви звірів,

дерев, рослин, прикметники, що характеризують людину за зовнішніми й внутрішніми рисами. М. П. Лесюк додає, що в більшості випадків мотиваційна база партизанських псевдонімів достатньо прозора, в них яскраво проглядається експресія, емоційність, соковитість, вишуканість і дотепність [3, с. 179].

Подібну мотиваційну базу мають псевдоніми підпільників, досліджувані В. В. Німчуком на основі збірника «Сколівщина». Мотив номінації – зв'язки з іншими людьми, етнічна характеристика, характеристика трудової діяльності, соціального статусу, зв'язок із фауною і флорою рідного краю, з навколишнім матеріальним світом, характеристика зовнішності, внутрішнього світу денотата тощо. Псевдоніми оунівців нерідко походять від їхніх справжніх імен та прізвищ або ж від чужих найменувань [4, с. 33–58].

Отже, мотиваційна база псевдонімів і літературних, і політичних дозволяє говорити про такі принципи номінації: 1) людина в суспільстві; 2) людина й реалії навколишнього світу; 3) номінація за характерними ознаками носія; 4) відіменна номінація; 5) принцип латенції. Переконливі свідчення цього знаходимо в дослідженні української політичної псевдонімії (повстанців 20-х років, оунівців, радянських підпільників і партизанів), літературно-мистецької (письменників, журналістів, художників, композиторів, акторів), кримінальної псевдонімії минулого століття.

Мотиви соціальної тематики, об'єднані номінативним принципом «*людина в суспільстві*», створюють соціальний портрет носія. Вони виявляють зв'язок з іншими людьми, дають характеристику за професією чи родом занять, за соціальним становищем, за етнічно-національною належністю, за спорідненістю людей. Варто зазначити, що в політичній псевдонімії, зокрема оунівській, соціальна тематика представлена ширше, аніж у літературній. Це передусім засвідчують псевдоніми, перенесені від апелювативів-історизмів, пов'язаних з козацькою добою, Запорізькою Січчю (*Козак, Запорожець, Січовик, Кошовий, Отаман, Сотник, Дорош, Чорноморець* та ін.); псевдоніми, взяті на честь історичних постатей (*Богун, Орлик, Дорошенко, Сагайдачний, Мазепа, Сулима, Трясило, Підкова, Гордієнко, Палій, Махно, Нечай, Гонта, Залізник, Гамалія, Наливайко, Довбуш, Кармелюк* та ін.). У діячів культури такі псевдоніми трапляються, але значно рідше (*Чалий Сава* – Чернецький Сава; *Богун Микола* – Чудінов Микола; *Нечай Павло* – Космін Кирило; *Сагайдачний І.М.* – Творець Юрій; *Гамалія* – Мандрика Микита та ін.). У кримінальній псевдонімії назви такого типу не виявлено.

Політична й літературно-мистецька псевдонімія соціальної тематики представлена загалом найменуваннями, утвореними від назв осіб за становищем у громаді (*Голота, Бурлака, Сірома, Незаможник, Скиталець, Шляхтич*); від назв діячів за професією, постійним або тимчасовими заняттями, функціями, посадами (*Сівач, Плугатар, Кушнір, Рибак, Шинкар, Робітник, Лікар, Юрист, Рецензент, Репортер, Критик*); від етнонімів (*Гуцул, Лемко, Бойко, Верховинець, Українець, Волинець, Волох, Подоляк*); від назв людей за спорідненістю та свояцтвом (*Вуйко, Батько, Син, Пасинок, Бабуся, Земляк, Приятель, Шурин, Сват, Кум, Нанашко, Побратим*). На псевдонімну номінацію значний вплив має сфера вживання псевдоніма та його

функціональна специфіка. Особливо помітно це в підборі псевдонімізованих лексем на позначення професійної спрямованості літераторів та підпільників.

У кримінальній псевдонімії соціальна тематика представлена такими мотивами номінації: національно-етнічна характеристика (*Грузин, Грек, Жид* та ін.), характеристика трудової діяльності (*Дантист, Артист, Кок* та ін.), моральні, політичні переконання (*Фашист, Бундівець*) та ін.

Псевдоніми, об'єднані номінаційним принципом «людина й навколишній світ», мотивовані відношенням номінатора до флори й фауни рідного краю, топографічних та географічних об'єктів тощо. Особливо величезним розмаїттям ботано- та зоономенів представлена псевдонімія ОУН, УПА (*Вовк, Ведмідь, Лис, Тур, Олень, Бик, Заєць, Щур, Вивірка, Карась, Окунь, В'юн, Ящірка, Джміль, Хрущ, Оса, Щипавка, Явір, Береза, Дуб, Осика, Верес, Ячмінь* та ін.). Популярними в літераторів і підпільників були псевдоніми – перенесені назви птахів (*Дрозд, Сокіл, Ворон, Ластівка, Горлиця, Соловей, Снігур, Голуб*). У представників кримінальних кіл фаунономени також популярні (*Лис, Бобер, Крот, Кабан* та ін.).

Принцип «людина як така» ґрунтується на характеристиці особи. Мотиваційний потенціал виявляє характеристика носія щодо фізичних, психічних, інтелектуальних якостей. Репрезентативними в досліджуваних псевдоніміконах виявилися псевдоніми-субстантивовані прикметники: псевдоніми-френоніми (від грец. *phren* – розум), які вказують на розум, характер і вдачу: *Веселий, Завзятий, Прудкий, Хитрий, Лукавий, Покірний, Лагідний, Добрий, Смирний, Правдивий, Щирий, Грізний, Лютий, Кривавий, Мудрий, Цікавий, Вірний* та ін.; псевдоніми-ейдоніми (від грец. *eidás* – зовнішність): *Чорноокий, Високий, Довгий, Сильний, Товстий, Лисий, Бородатий, Кривий, Кучерявий, Хромий, Косий* та ін.; псевдоніми-хроматоніми (від грец. *chroma* – колір): *Сивий, Сірий, Жовтий, Рудий, Рижий, Рябий, Блідий, Русявий* та ін. Мотиваційну базу принципу «людина як така» активно формують похідні від атрибутивних назв осіб (*Бігун, Стрибун, Вертун, Брехун, Крикун, Свистун, Дивак, Чудак, Силач, Старик, Борець, Бурлій, Забіяка, Гуляка, Знайда, Сухар, Шульга, Базіка, Недолуга, Ревуха, Чванько, Боягуз, Нехлюй* та ін.); від назв продуктів людської діяльності (*Довбня, Шпилька, Шило*); від назв, пов'язаних з людським організмом, одягом, продуктами харчування (*Зуб, Кулак, Свитка, Книш, Пиріг* та ін.) тощо.

Принцип «відімєнної номінації» в псевдонімії пов'язаний зі справжнім іменуванням носія. Мотив номінації – формальна модифікація імені, прізвища або імені по батькові номінатора у псевдонім – нове антрополозначення. Відімєнна номінація представлена як у літературній, так і в політичній та кримінальній псевдонімії. Проте деформація, модифікація справжнього імені була пріоритетом діячів культури. Змінені справжні імена та прізвища в ролі псевдонімів широко використовували злочинні елементи. Підпільники рідше послуговувалися псевдонімами, утвореними на основі справжнього найменування. Псевдонімами могли бути хресні імена у здрібніло-пестливій формі (*Юрко, Андрійко, Славко, Ромко, Мисько, Олесь*). «Відімєнна номінація»

в підпільників, зокрема оунівців, передбачає не тільки трансформацію справжнього імені в псевдонім, а й чужого. Псевдоніми, перенесені імена, прізвища, які нічим не нагадували справжні, були поширені й популярні.

Принцип латенції (від лат. *laten-s (laten-tis)*), тобто називання, яке навмисне вказує на те, що справжнє ім'я автора приховане, представлене в псевдоніміконах літераторів, політиків небагатьма лексемами (*Нескажухто, Незнана, Ікс, Немо, Хтось, Якийсь*). У кримінальних колах латентне називання не виявлено.

Проведене дослідження поглиблює вже відомі та формує нові знання про українську антропонімію, окреслює місце псевдонімів у системі пропріальної лексики. Комплексний аналіз псевдонімів різних соціальних груп дає змогу зробити нові, теоретично важливі узагальнення про псевдонім як різновид антропоніма з езотеричним змістом, що створюється та використовується з метою конспірації через причини особистісного, політичного та юридичного характеру, про соціокомунікативні умови виникнення псевдонімів та специфіку їхнього функціонування, про зв'язок псевдоніма з іншими антропонімічними одиницями, про способи та засоби творення, основні структурно-словотвірні моделі псевдонімів, про мотиваційні типи псевдонімів та чинники, що відіграють роль при виборі й наданні псевдоніма особі.

Перспектива подальших розвідок полягає в реалізації повної тематичної класифікації псевдонімікону, що враховує динаміку сучасної соціокультурної комунікації в її зіставленні з розвитком самоназивання в попередні періоди історії національної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Желеховський Є. Малоруско-німецький словар / Є. Желеховський, С. Недільський. – Львів, 1886. – Т. 1. – С. 349.
2. Железняк І. М. Псевдонім / І. М. Железняк // «Українська мова» : енциклопедія / [редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – К. : Українська енциклопедія, 2000. – С. 501.
3. Лесюк М. П. Псевда вояків Української Повстанської Армії / М. П. Лесюк // *Studia Slawistyczne 1; Nazewnictwo na pograniczach etniczno – językowych* – Białystok, 1999. – S. 117–184.
4. Німчук В. В. Про українську псевдонімію та криптонімію / В. В. Німчук. – Українська мова. – 2002. – № 2. – С. 30–58.
5. Основен систем терминологија на словенската ономастика – основная система и терминология славянской ономастики. – *Grundsystem und Terminologie der Slawischen Onomastik*. – 1983. – С. 158–160, 231, 232, 266.
6. Павликівська Н. М. Українська псевдонімія ХХ століття : автореф. дис. на здобуття ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.01. – українська мова / Н. М. Павликівська. – К., 2010. – 36 с.
7. Петрова О. В. Особливості номінації в псевдонімії німецької та української мов : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / О. В. Петрова. – Д., 2005. – 20 с.
8. Словник іншомовних слів / [за ред. акад. О. С. Мельничука]. – К., 1974. – 775 с.
9. Словник української мови. – К. : Наук. думка. – Т. 1–11. – 1970–1980.
10. Суркова Т. И. Псевдонимы как особый тип антропонимов / Т. И. Суркова // *Русская ономастика*. – Рязань : Рязанский гос. пед. ин-т, 1977. – С. 91–100.

11. Чучка П. П. Українські псевдоніми: статус, структура і функції / П. П. Чучка // Наукові записки Кіровоградського держ. педуніверситету ім. В. Винниченка. Серія : філол. науки (мовознавство). – 2001. – Вип. 37. – С. 82–83.

Natalia Pavlykivska

Pseudonym as a means of the secondary nomination

The article deals with the means of the secondary nomination of a person including pseudonyms. Integral features of pseudonyms (lexical, social communicative, functional), motives of nomination and factors, which have influence on pseud'onomination.

Key words: onim, anthroponim, pseudonym, motives of nomination of a person.

Оксана Мороз

**ВЛАСНЕ ІМ'Я ЯК ОДИНИЦЯ ПРЕЗЕНТАЦІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ДІЙСНОСТІ**

У статті висвітлено особливості власного імені як особливої ментальної одиниці. Визначено семантичні аспекти імені. Проаналізовано культурно значущі контексти ономастичної репрезентації національної дійсності.

Ключові слова: власне ім'я, ментальна одиниця, культурно значущий контекст.

Власне ім'я – незамінний вербальний атрибут сучасної реальності, у якій воно існує багатовимірно. Національна система власних імен українців “зберігає всі ознаки, притаманні для світсько-державного періоду її розвитку” [2, с. 40]. Давно вже встановлено, що сутність власного імені – в індивідуалізації об'єкта називання. Цей процес відбувається за національними законами розвитку мови, оскільки матеріальним підґрунтям імені є “насамперед фонетичні й смислові асоціації” [12, с. 4]. Відомо й те, що позиціонування власного імені не обмежене тільки його функцією індивідуального найменування, бо свої “смислові асоціації воно реалізує в тексті або в контексті” [12, с. 5]. У зв'язку з багатолікістю імені постає потреба визначити найважливіші аспекти його функціонування, зумовлені передусім різним контекстним оточенням та ментальною вмотивованістю імені в них.

Мета статті – виявити особливі ознаки власного імені як одиниці ментально орієнтованих текстів. Реалізації визначеної мети слугують такі завдання: а) узагальнити питання про сутність імені; б) обґрунтувати концептуальний характер власного імені; в) з'ясувати своєрідність концептуально-знакової реалізації імені в контекстному оточенні; г) виявити смислове наповнення найважливіших “власноіменних концептів”.

Природне, первісне функціонування імені, пов'язане з трьома етапами пізнання предметного світу, а саме: виділення предмета, його ототожнення, класифікація. На цих етапах імена реалізують себе як інтродуктиви, індивідуалізатори й класифікатори [8, с. 5]. Однак ім'я має значно багатшу семантику, стосовно чого існують неоднозначні погляди.